

L. H. M. Kreukels, *Mijnarbeid: volgzzaamheid en strijdbaarheid. Geschiedenis van de arbeidsverhoudingen in de Nederlandse steenkolenmijnen, 1900-1940* (Maaslandse monografieën XLII; Assen-Maastricht: Van Gorcum, 1986, xlv + 600 blz., f95,-, ISBN 90 232 2226 1).

Historische publikaties wekken slechts zelden actuele beroering, maar Kreukels' boek is er zo een. Het heeft in Limburg, vooral door zijn karakterisering van de katholieke sociale actie en van Poels in het bijzonder discussie en verzet gewekt. De auteur keert zich tegen de 'jubileumliteratuur', die het behoud van het catholicisme en van de sociale vrede in de mijnstreek toeschrijft aan het succes waarmee de katholieke sociale actie de arbeidersbelangen heeft gediend.

Kreukels begint met het formuleren van een serie hypothesen ontleend aan Th. van Tijn's welbekende vakbondsmodel, aangevuld met gezichtspunten van de Duitse socioloog H. Beekman. Bij Van Tijn is de macht van een vakbond afhankelijk van de relatieve kracht en wisselwerking van economische en sociaal-structurele en -psychologische factoren. Volgens Beekman drijft sociale deprivatie tot strijdbaarheid, die echter kan worden gedempt door factoren als de verbreiding van contra-ideologieën.

Daarna geeft de auteur in vogelvlucht het begin der moderne steenkoolwinning in Zuid-Limburg en de verschuiving in beroepsstructuur, de bevolkingsgroei en de deruralisering tot 1940. Dan volgt de hoofdmoot van de tekst met de geschiedenis van mijnwezen en arbeidsverhoudingen in 1900-1921 (II), de jaren twintig (III) en de depressietijd (IV), waarna de conclusies nog eens worden gemeten aan de hypothesen uit het begin. De delen II-IV volgen hetzelfde stamien, dat is vastgesteld aan de hand van het gekozen model: economische resultaten van het mijnbedrijf; herkomst, mobiliteit en selectie der mijnarbeiders; loonontwikkeling; huisvesting; en vakbeweging en arbeidsvoorwaardenstrijd. Overeenkomstig het model is consequent gelet op de relatieve kracht en onderlinge wisselwerking van factoren. Wanneer, bijvoorbeeld, de economische resultaten van de bedrijfstak gunstig zijn, is er ruimte voor loonsverhoging en wordt de sociale strijdbaarheid geprikkeld. Dit kan echter doorkruist worden door sociale of psychologische factoren die de strijdbaarheid verminderen.

Uit een uitgebreide analyse van afzet, concurrentie, kosten en prijzen concludeert Kreukels dat de economische resultaten slechts in de jaren van kolenschaarste, 1914-1921, werkelijk florissant waren. Tevoren stonden de Zuidlimburgse mijnen in de kinderschoenen en onder druk van buitenlandse concurrentie. Na 1921 waren er structurele overcapaciteit en conjunctuurwisseling, beantwoord met rationalisatie, mechanisatie en loonkostenbesparingen. Uit bedrijfseconomisch oogpunt waren dus alleen de jaren 1914-1921 echt gunstig voor vakbondssucces.

De mijnwerkersbevolking kenmerkte zich in de eerste decennia door sterke mobiliteit, 'Freizügigkeit'. De arbeidershuisvesting, goeddeels in handen van katholieke corporaties, beoogde onder meer binding van autochtonen aan de mijnstreek en tegendruk aan de verstedelijkingstendens. Kreukels berekent de koopkracht der lonen zowel chronologisch als vergeleken met buitenlandse mijnen en binnenlandse industrietakken. Het beeld der lonen is niet immer ongunstig, maar toch gemengd. Zeker in het interbellum is er, tot 1936, een neerwaartse druk en de ruimte tijdens de kolenschaarste is, gezien de hoogte der dividenden en tantièmes, niet uitgebuit.

De vraag rijst overigens, waarom bij de sociaal-structurele condities de werkomstandigheden slechts summier behandeld zijn (42-44 en 389-397) en de woon- en leefsituatie der mijnwerkers in het geheel niet. In het moderne concept van 'labour history' zijn ook deze zaken vervat. Of zijn zij bij voorbaat minder essentieel voor het begrip van de Limburgse verhoudingen?

In de weg van de sociale en ideologische krachtsverhoudingen ligt een belangrijk accent op

de houding van de mijndirecties, overheid en vooral van kerk en katholieke sociale actie, met Poels, sinds 1910 aalmoezener voor sociale werken, als spil. Kreukels acht een goed begrip van deze sociale actie onmogelijk zonder het besef dat zij in het bijzonder gespitst was op het waarborgen van katholiceit en sociale stabiliteit en vrede in de regio en op het weren van allochtonen en socialisme. Arbeidershuisvesting, zielzorg en confessionele vakbeweging waren aan dit katholieke maatschappelijke project dienstbaar. In dit licht stelt Kreukels ook het gegeven dat de katholieken zich van de kant van mijndirecties subsidies voor zielzorg en sociale actie lieten welgevallen. De kerkelijke elite was pessimistisch ten aanzien van de houdbaarheid van het geloof bij arbeiders en hield ook in de periode van mindere 'Freizügigkeit' de teugels van controle en gezag strak.

In het verhaal van de groei der mijnwerkersvakbeweging komen diverse kwesties aan de orde: de voorgeschiedenis rondom 1900; de bemoeiingen van leidende politieke en kerkelijke figuren als Nolens, Ruys de Beerenbrouck en bisschop Drehmans; de interconfessionaliteit en de uiteindelijke keuze voor een katholieke vakbond (de NRKMB); en de voorkeur van de 'Limburgse school' — Henri Hermans, Poels — voor nauwe binding tussen stands-, en vakorganisatie. De werfkracht van de vakbeweging onder de Limburgse mijnwerkers was aanvankelijk nog zwak, onder meer door de sterke mobiliteit. De ledengroei na 1918 kwam hoofdzakelijk op het saldo van de NRKMB terecht en ANMB en Christelijke Mijnwerkersbond raakten gemarginaliseerd.

Kreukels poneert dat dit succes van de katholieke sociale actie de strijdbaarheid der arbeiders heeft verminderd. De auteur is overigens voorzichtig en niet eenzijdig. Waar strikte bewijskracht omtrent de invloed van factoren ontbreekt, spreekt hij geregeld in termen van 'zou kunnen'. Tevens stelt hij dat naast de katholieke sociale actie ook economische en sociaal-structurele factoren de ruimte voor effectieve sociale strijdbaarheid hebben verengd. Wel rijst hier een vraag. De auteur meent (323-325) dat de geestelijkheid in haar neiging tot onderschatting van de geloofsgetrouwheid onder arbeiders in dit opzicht ook de feitelijke betekenis van haar beleid van strakke leiding heeft overschat. Anderzijds poneert hij (onder meer 480-481) dat de katholieke sociale actie heeft 'bijgedragen aan het voorkomen van de behoefte aan sociale strijd'. Zouden de maatschappelijke en kerkelijke élites evenwel ook op dit punt niet de 'gevaaren' overschat kunnen hebben? Zulke vragen zijn overigens beter te beantwoorden met interregionale of internationale vergelijking, maar die methode vindt in het boek nauwelijks toepassing. Er wordt alleen verwezen naar de grotere vakbondsstrijdbaarheid in de Duitse steenkoolmijnen.

Een andere vraag is, waarom Kreukels nalaat aan zijn systematische schets van ontstaan en ontwikkeling der vakbeweging ook zo'n behandeling van de werkgeverspartij te verbinden. 'Industrial relations' omvatten immers twee partijen, en er was een Mijnvereniging (onder meer bladzijde 214).

De lijnen worden tenslotte voor elke periode doorgetrokken in relazen van de strijd om de arbeidsvoorwaarden: loononderhandelingen en (dreigende) stakingen; de moeizame relaties tussen de bonden; en de dominantie en de neiging tot harmonie en compromis van de NRKMB. Een scherpe noot is de typering van houding en optreden van Poels. Die liet zich kennelijk primair leiden door de belangen van geloof en kerk en de vrees voor socialisme. In zijn bemiddeling bij het loonconflict van 1915 schroomde hij zelfs niet zijn succes ten behoeve van de arbeiders en invloed bij de directies gunstiger voor te stellen dan zij waren (214-218 en 473).

Overdrijft Kreukels? Zijn pen is duidelijk gedoopt in de inkt van polemieken en tekent een beeld van strategische kongsi tussen mijndirecties, overheid en kerk en van een beleid van sociale en

morele controle over de mijnwerkers. Anderzijds is al gesignaleerd dat Kreukels met betrekking tot de invloed van factoren voorzichtigheid in acht neemt. En bovendien: de officiële katholieke sociale doctrine verkondigde toch naast loonrechtvaardigheid en toelaatbaarheid van arbeidersorganisatie ook klassenharmonie en niet alleen in de kerk maar ook in de maatschappij, de aanvaarding van gezag.

Kortom, een behartenswaardig boek. Het doorbreekt als een der weinige in ons land de sleur van een institutionele en biografische aanpak van arbeidersbeweging. Wel een verzuchting: monografieën verliezen geen essentiële informatieve waarde, maar winnen aan zeggingskracht als zij geen honderden bladzijden tellen.

A. C. A. M. Bots

T. van Peijpe, *De ontwikkeling van het loonvormingsrecht* (Dissertatie Universiteit van Amsterdam; Nijmegen: Ars Aequi Libri, 1985, xviii + 599 blz., ISBN 90 70094 99 1).

Dit rechtshistorische werk verdient vanwege onderwerp en aanpak de aandacht van historici. Het loonvormingsrecht is immers van wezenlijke sociaal-historische betekenis. Bovendien gaat de auteur—en hiermee onderscheidt hij zich van de meeste rechtshistorici— zeer uitvoerig in op de economisch-, sociaal- en politiek-historische en ideologische contexten van rechtsontwikkeling. Van Peijpes boek past tevens in de geschiedschrijving der arbeidsverhoudingen of 'industrial relations', waar sociaal-economische, politieke, juridische, institutionele en ideologische dimensies elkaar kruisen. De auteur heeft er overigens voor gekozen om in overwegende mate de nadruk te leggen op het positieve recht, in het bijzonder de wetgeving, en niet of minder op de doorwerking daarvan in collectieve onderhandelingen en loonpolitiek.

In een uitgebreid inleidend hoofdstuk kenschetst Van Peijpe eerst ter profilering van zijn eigen aanpak de verwante studies over ontwikkelingen in cao-recht, loonwetgeving en loonpolitiek in Nederland. In datzelfde hoofdstuk bekennt hij zich tot de opvattingen van de bekende jurist J. Valkhoff inzake vermaatschappelijking van het privaatrecht en de osmose van privaatrecht en publiekrecht als aspecten van de vermaatschappelijking van de staat sinds de negentiende eeuw. Door dit proces economisch-deterministisch te verklaren plaatste Valkhoff zich in de marxistische traditie. Aan deze economische verklaringsgrond voegt Van Peijpe die der conflictsociologie toe, en wel in klassen-antagonistische zin verstaan. In een vervolgens gepresenteerd theoretisch model beschouwt hij de doelstellingen en belangen van de bij het rechtsvormingsproces betrokken partijen. In dat verband passeren staat, politieke partijen, vakorganisaties en werkgevers de revue, alsook intellectuelen—juristen— als bondgenoten van partijen. Tevens worden machtsongelijkheid en machtsbronnen geanalyseerd, namelijk economische, politieke en juridische aspecten van macht en informatie en ideologie als machtsfactoren, alsmede het aspect van de institutionalisering der loonvorming. Ook worden de ideologische posities van liberalisme, confessioneel solidarisme en socialisme gemarkeerd. Deze beschouwingen monden tenslotte uit in een reeks hypothesen.

De auteur zoekt de kern van het begrip klasse (45-47) in 'de posities die verschillende groepen innemen in de maatschappelijke produktieverhoudingen', om daarna volgens de marxistische blauwdruk te spreken van de loonarbeiders- en kapitalistenklasse. Vervolgens ziet hij af van een diepgaande analyse van klasse en kiest hij, 'pragmatisch-empirisch', voor het onderscheid werknemers-ondernemers, respectievelijk gekenmerkt door loonafhankelijkheid en beschik-